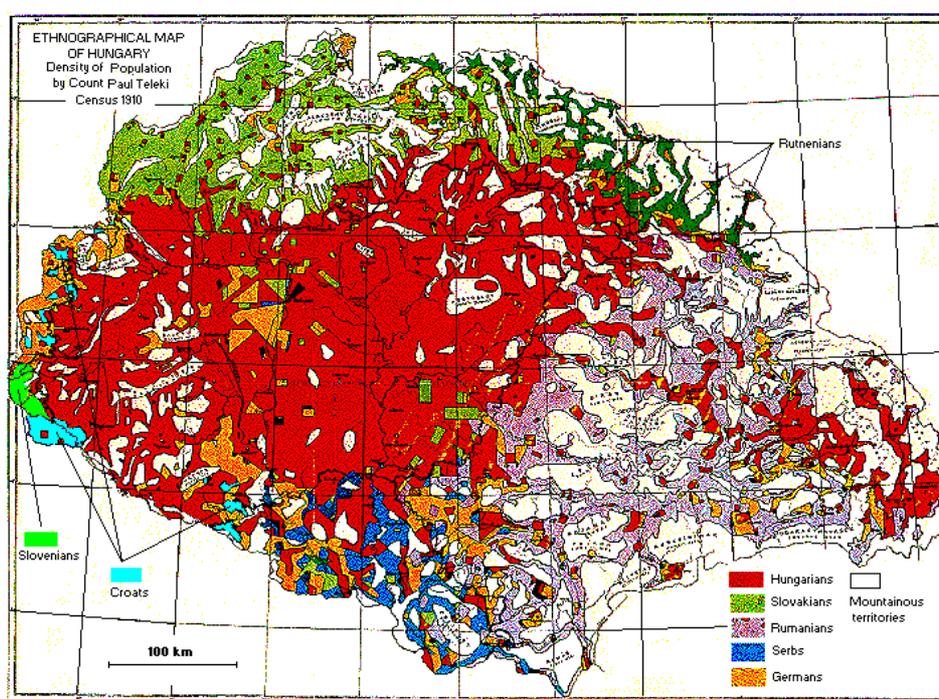

Magyarok a Kárpát medencében

Tudományos nemzetközi konferencia

Szeged
2008. mácius 6.

Szerkesztette:
Szónoky Ancsin Gabriella

Technikai szerkesztő:
Csikász Lajos

A dolgozatok tartalmáért a szerzők felelősek.

ISBN 978-963-482-910-2

Kiadja:
Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar
Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék
Felelős kiadó:
Kovács Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár

Tartalom

ELŐSZÓ	7
KÖSZÖNTŐ	9
PLENÁRIS ELŐADÁSOK	11
<i>Szávai Ferenc</i> : A jugoszláv állam széthullása és a koszovói kérdés.....	13
<i>Hajdú Zoltán</i> : Széttagolódás, kárpát-medencei integráció, avagy beolvadás az euro-atlanti nagytérségi rendszerekbe? (Érdekek, súlypontok, ellensúlyok)	21
<i>Gábrity Molnár Irén</i> : Vajdaság népességmozgása az utóbbi fél évszázadban.....	29
<i>Veres Lajos</i> : Duna térségi kohézió.....	43
<i>Gulyás László</i> : Regionalizációs törekvések és etnoregionalizmus a poszt-kommunista Szlovákiában 1989-1998	53
<i>L. Rédei Mária</i> : A tanulmányi célú hazai mozgások	67
<i>Dénes Zoltán</i> : Mentalitás kutatás a Kárpát-medencében	81
1. SEKCIÓ: TÖRTÉNELMI MÚLT	83
<i>Csüllög Gábor</i> : A 9-11. századi területfoglalás térszerkezeti következményei a Kárpát-medencében	85
<i>Tóth Imre</i> : Közös múlt és szeparált jelen. Eltérő fejlődési utak Ausztriában és Magyarországon 1945 után.....	99
<i>Jakus János</i> : A Magyar Néphadsereg Jugoszlávia elleni alkalmazásának tervei az 1950-es évek elején.....	113
<i>Suba János</i> : A magyar néphadsereg tartós védelmi építményei a déli határszakaszon 1951-1955 között	123
<i>Ambrus Tünde</i> : A történelmi múlt emlékeinek vizsgálata Székelyföld településszerkezetében	131
<i>Füreder Balázs</i> : A magyar gasztronómia változásai, avagy mikor milyen hatások érték konyhánkat	143
<i>Nagy Miklós Mihály</i> : A Kárpát-medence idegen katonaszemmel (Hadiutazók Magyarországon)	153
2. SEKCIÓ: NÉPESSÉG, ETNIKUM	159
<i>Abonyiné Palotás Jolán - Mészáros Rezső</i> : A szegedi településeggyüttes rendszerváltozás utáni demográfiai jellemzői, különös tekintettel Domaszékre és Szatymazra	161
<i>Szónoky Ancsin Gabriella</i> : Demográfiai öregedés Csongrád megye határán	169

<i>Vert Constantin - Matei Elena - Komarek Levente: A magyar nemzeti kisebbség számának alakulása és területi differenciáltsága Romániában</i>	177
<i>Kókai Sándor: A Bánát etnikai térszerkezete a XXI. század elején, különös tekintettel a magyarokra</i>	187
<i>Kugler József: Szlovák kisebbségi önkormányzatok a Dél-Alföldön</i>	203
<i>Pál Ágnes: A magyar etnikai kisebbségek helyzete a Kárpát-medencében, különös tekintettel a Duna-Körös-Maros-Tisza Együttműködésre</i>	213
<i>Molnár József: A korszerkezet nemzetiségi sajátosságai Kárpátalján</i>	221
3. SEKCIÓ: VÁNDORLÁS	233
<i>Illés Sándor: Magyar nyugdíjasok a Kárpát-medencében</i>	235
<i>Ginter Gábor: A belső vándorlások településhálózati jellegzetességei 1990-től napjainkig</i>	245
<i>Jóri Johanna: Diákok a határon túlról Szeged közép fokú oktatási intézményeiben</i>	255
<i>Galambos László: A lakosságcserek és migrációs folyamatok hatása a vajdasági magyarság helyzetére</i>	267
4. SEKCIÓ: KULTÚRA, GAZDASÁG, KÖRNYEZET	271
<i>Pap Norbert: Helyünk Európában – a dél-európai kapcsolatok jelentősége</i>	273
<i>Győri Ferenc: A tehetség térbeliségének vizsgálatai a Kárpát-medencében</i>	281
<i>Ginzer Mónika: A német nemzetiségi kultúra és a turizmus kapcsolata Baranya megyében</i>	295
<i>Váróczy Violetta: A Kárpát-medence Európai uniós tagországainak foglalkoztatási tendenciái</i>	305
<i>Kurkó Ibolya: A rendszerváltás utáni gazdasági folyamatok területi egyenlőtlenségei Romániában és Erdélyben</i>	315
<i>Sándor Andrea: Árvizek és azok hatásai Kárpátalján</i>	327
<i>Gálné Horváth Ildikó: A víz tájformáló szerepe egy alföldi város, Hódmezővásárhely életében</i>	339
5. SEKCIÓ: RÉGIÓK, EURORÉGIÓK, ÉS HATÁROK	345
<i>Nagy Gábor Dániel: A regionális lakossági felmérések összehasonlíthatóságának módszertani kihívásai</i>	347
<i>Bazsika Enikő – Gyuricza László: Néprajzi tájak lehatárolási problémái a szlovén-magyar határ vidékén nyelvjárási vonatkozásokkal</i>	355
<i>Reményi Péter: A Nyugat-Balkán kapuvárosai – A Pécs-Eszék várospár</i>	367
<i>Bacsó Péter - Alena Dubcová - Hilda Kramáreková: A szlovák-magyar határvidék vizsgálata a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Geográfia és Régiófejlesztés Tanszékén</i>	377

<i>Takács Zoltán</i> : A vajdasági régió felsőoktatásának helyzetelemzése. Perspektívák, jövőalternatívák néhány tézis erejéig	383
<i>Márkovity Anna</i> : Várostervezés más megközelítésben	395
6. SZEKCIÓ: KULTÚRA ÉS TURIZMUS	407
<i>Grotte Judit</i> : Hogyan befolyásolja az internet a diákok szabadidős fogyasztói utazási szokásait?	409
<i>Kökény István</i> : A visegrádi országok turizmusának változása az Európai uniós csatlakozás kontextusában	423
<i>Kundi Viktória</i> : Új tendenciák a turizmusban, és hatásuk a magyarországi turizmus fejlődésére	433
<i>Raffay Zoltán</i> : Ökoturisztikai kezdeményezések Magyarországon	441
<i>Berghauer Sándor</i> : Határmentiség és turizmus. Bevásárlóturizmus Beregszászon	455
<i>Sass Enikő</i> : Kárpátalja Ukrajna turizmusában betöltött szerepének vizsgálata.....	465
<i>Ricz András</i> : A falusi turizmus fejlesztési lehetőségei a határmenti régióban c. Interreg projekt hatásai és tanulságai	477
<i>Nagy Adrienne – Petykó Csilla</i> : A megközelíthetőség és a kastélyturizmus kapcsolata Észak-Magyarország régióban	483
<i>Majdán János</i> : Magyar nyelvű oktatás és felnőttoktatás az önálló Horvátországban.....	495
<i>M. Császár Zsuzsa</i> : Oktatás és identitás a.....	503
<i>Rácz Szilárd</i> : A lovasturizmus, mint a területi fejlődés egyik sajátos szegmense	514

A LOVASTURIZMUS, MINT A TERÜLETI FEJLŐDÉS EGYIK SAJÁTOS SZEGMENSE

RÁCZ SZILÁRD³

Abstract

The topic of this paper is to examine the Hungarian equestrian tourism both from territorial and service-based point of view. Tourism, the sector that reports the biggest turnover these days, is a relevant, however not universally valid way of generating income for both countryside and cities. One of its sectors is equestrian tourism. There are numerous things to do, broader cooperation is necessary, since – in spite of our exceptional features –, our competitiveness is more and more decreasing. The solution should be education, qualification, administrative regulation, elaboration of a national concept and a well-grounded marketing activity.

Bevezetés

A dolgozat témája a hazai lovasturizmus. Célom betekintést adni e terminus háttérébe, hazánkban betöltött szerepébe. Részletesen áttekinteni területi és szolgáltatási (minőségi) szempontból.

Mint azt SÁNTHA ATTILA (1993) összefoglalta: a szabadidő megnövekedése, az általános életszínvonal emelkedése és a közlekedés fejlődése egyszerre járult hozzá a turizmus iparágga fejlődéséhez. A kultúrált időtöltés világszerte, így hazánkban is egyre növekvő mértékben irányul a természeti közegre. A megvalósítás módjai eltérőek: a háziállatok, növények otthoni tartásától a kirándulásokig sokféle lehetőség adott. Ennek egyik formája a lovaglás.

A lovaglás tradicionális, testet-lelket nemesítő, unikális sport. A sportágak közé az ember-eszköz rendszerű idő- és térlelküzdő csoportba került besorolásra, mégis 100 százalékban társas időtöltés, mert az egyetlen, melyben az eszköz egyben sporttárs is, egy élő, önálló (gondolkodó) lény: a ló.

A mai városi ember szeretné kapcsolatát újjáépíteni a természettel, az állatokkal, az eleit is hátán hordozó örök társsal, a lóval. Újra megismerni és megtanulni azt, amit ősei tudtak, ismertek. Ez a „nosztalgia” a posztmodernizmus jellemzője. Persze a lovaglás, mint az identitás vagy az imázs kifejezője is megjelenhet.

A lovaglás különlegességét tovább fokozza, hogy magunkat, magyarokat lovas nemzetnek definiáljuk. Elég, ha lóra ülünk vagy csak a nemes állat közelébe kerülünk, garantáltan eszünkbe jut. Arról felesleges írnom, honnan ered ez a lószereget, lovashagyomány ám felvethető, hogy manapság kevéssé mutatkozik „ősi mivoltunk”, a németek például sokkal

³ tudományos segédmunkatárs, MTA–ELTE Atelier, Európai Historiográfia és Társadalomtudományok kutatócsoport, szracz@rkk.hu

inkább lovas népség. A lovas nemzet mítosz mindenestre továbbra is él, de állandó vita szakmai körökben. Szerintem a nemzetközi sporteredmények, a nyugati szakmai dominancia inkább azt bizonyítják, mennyire fontos a technikai sportágakban – melyek közé a lovassport is sorolandó – a tőke (életszínvonal) és az állami hozzáállás (ménések, támogatások). Megjegyezném, hogy a magyar lovassport, lóállomány, a teljes lovas szektor fejlettségének ma érezhető elmaradása múltbéli pozíciójához, illetve a mai világszínvonalhoz képest egyértelműen a II. világháború és az azt követő évtizedek alatt keletkezett, kivélt képez az akkor is pártolt fogathajtás. A lovasturizmus igen sajátos szerepet játszott a szocializmus éveiben, ennek részletezése viszont nem e dolgozat feladata. A rendszerváltással, privatizációval a lovas világ is nagyot változott. Az elmúlt másfél évtized sorra alakuló lovardái, a piaci alapokon nyugvó működés kirajzolták azt a világszerte ismert tényt, hogy a ló jellemzően csak „viszi a pénzt”. Kevés az önfenntartó, jövedelmező szegmens ebben az „iparágban”.

Magyarországon a mezőgazdaság mellett egyedül a turizmus képes permanensen pozitív külkereskedelmi egyenleget produkálni, ezek a legnagyobb devizaszerző és külkereskedelmi mérlegjavító ágazatok. A közepes fejlettség és a félperiférikus jelleg egyik jellemző vonása volt, hogy a két versenyképes ágazat közül hosszú időn keresztül egyik sem kapott a fejlesztésekben prioritást, bár mind a külföldi, mind pedig a magántőkének a föld és a turizmus iránti fokozott érdeklődése is jelzi, hogy e téren a magyar adottságok nem átlagosak (BUDAY-SÁNTHA A. 2001). Saját tapasztalataim szerint a gombamód szaporodó lovas létesítmények, egyesületek, az egyre népszerűbb lovassportok költségigénye messze meghaladja a közvetlenül elérhető bevételeket. A fenntartás csak ideiglenes tőkebefektetési vagy támogatási (szponzori, pályázati) elven lehetséges. Persze ide sorolható az értékes genetikai és sportló állomány kényszerű értékesítése is. A lósportok esetében köztudott, hogy az államilag társfinanszírozott és fogadási rendszerrel megtámogatott üggető, illetve galopp kizárólag a fővárosban életképes (Kincsem Park). Egy-két kivételtől (pl. némely magántenyészetek, export vagy profi istállók) eltekintve a lovasturizmus az egyetlen hosszabb távon is gazdaságosan üzemeltethető lovas ágazat, melyben a ló a szó szoros értelmében eltartja magát. Hozzátenném, gyors fejlődése ellenére a hazai lovasturizmus lehetőségei még messze nincsenek kiaknázva, kiváló adottságaink nemzetközi összehasonlításban is magas potenciált tesznek lehetővé. A hazai helyzet vizsgálata előtt azonban szükségét érzem – mindenekelőtt a téma tudományos szintű igénye okán – a terminus definiálását.

Mi a lovasturizmus és mit jelent hazánkban?

Az idegenforgalom napjaink legnagyobb forgalmú ágazata, megelőzve az olajipart és a fegyvergyártást is. Releváns, bár nem abszolút érvényű jövedelemszerzési megoldás minden vidéknek, településnek. Ennek egyik szegmense a lovasturizmus. Besorolása, pontos fogalmi meghatározása nem könnyű feladat. MICHALKÓ GÁBOR (2002) turizmus definícióját alapul véve legegyszerűbben úgy értelmezhetjük, mint olyan élményszerzéssel párosuló környezetváltozást, amely során lóval kapcsolatos szolgáltatások igénybevételére kerül sor, vagyis olyan turizmus, amelynek célja, eszköze a ló. Az alábbi csoportosítással belátható, mennyire sokrétű ágazatról van szó, a felsoroltakra ugyanis szinte kivétel nélkül ismerünk „lovas” példákat. A turizmus célja szerint – BUDAY-SÁNTHA (2001) nyomán – lehet ismeretszerző, sajátos igényt kielégítő, rekreációs, falusi turizmus. Fogadó helye alapján: tanya,

farm, falu, község, város. A fogadási/ellátási módot tekintve: nomád, falusi vendéglátás, agroturizmus, csúrturizmus, kempingezés, fizetővendéglátás, panzió, kastély, hotel. Ezeket áttekintve kijelenthető, hogy a lovasturizmusnak igen sok formája létezik, az olasz agriturismo-tól – az erdélyi lovastúrákon át – a város közeli lovardák nyári táboráig, közös elemük a lóval való szoros kapcsolat.

Magyarország kifejezetten jó természeti adottságokkal rendelkezik a lovasturisztika szempontjából, szinte korlátlan a tereplovaglás lehetősége. A nyugati országokkal szemben kiépített lovaglóút-hálózatunk elenyésző, mivel nincs rá igény. A terepet nem korlátozzák ugyanis magashegységek, nagy kiterjedésű műtárgyak (pl. sűrű autópálya-hálózat, összefüggő iparvidékek), átjárhatatlan magánterületek (erdők, legelők). Hazánk népsűrűsége is alacsony a nyugat-európai átlaghoz képest, a településsűrűség megfelelő. Emellett igen magas a védett területek aránya, 10 nemzeti parkunk szinte háborítatlan ősszállapotával páratlan „lovass” vonzerővel rendelkezik. A lovas szempontból mindenkor kardínális talajállapot is megnyugtató, löszös, homokos, barna erdőtalajú gyepek, jól használható erdő- és mezőgazdasági földutak jellemzőek. Mindezek a kedvező klimatikus viszonyokkal párosulva kiváló talajon, szinte egész évben lovagolható terepet biztosítanak.

1. táblázat

A magyar lovasturizmus SWOT-analízise

Erősségek	Gyengeségek
- Természeti adottságok - (tájak, domborzat, talaj, klíma)	- Szakmai színvonal szerkezete, eloszlása kedvezőtlen
- Lovas hagyományok	- Fejletlen kapcsolatok, gyenge hálózat
- Lószereket, „lovasnemzet” imázs	- Szakirodalom részleges hiánya
- Meglévő magas szakértelem (profik)	- Szakmai képzés kiforratlansága
- Intézményi keretek (MLTSZ)	- Kevés a szezonális függőséget feloldó infrastruktúrafejlesztés
	- Ma a lovaglás marginális része kultúránknak
Lehetőségek	Veszélyek
- Nemzeti imázs	- Vendégkör negatív tapasztalatai
- Népszerűsítő programok (Országos gyermek lovas találkozó, Nyitott lovardák program)	- Nemzetközi verseny fokozódik (Közép- és Kelet-Európa más országainak piacra lépése)
- Képzés és minősítés intézményesülése	- Kifulladás az ágazat növekedése Európában
- Minőségbiztosítás, hatósági szabályozás	- Célirányos pályázati lehetőségek hiánya
- Országos koncepció (Nemzeti Lovas Program)	

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A magyar lovashagyományok történelmi időkből erednek. A honfoglaló magyarok, a világhírű huszárság harci sikereinek alapja a kiváló lóanyag volt. A csikós, a huszár nemzeti imázsunk része, ezt támasztja alá a Magyar Köztársaság Nemzeti Lovas Díszegysége felállításának is. A hagyományos lótarthatás, a pásztorkultúra (karikás ostor, pányva), a betyárro-

mantika megannyi velejárója (viselet, eszközök) olyan keretet biztosít, melyre a hazai lovasturizmus kezdetek óta épül. Lótenyésztésünk hagyományai, nagy múltú bázisai szintén kiemelt turisztikai vonzerővel bírnak. Elegendő csak néhány helységnevet felsorolni: Bábolna, Mezőhegyes, Szilvásvár. Ezek mellett számos kisebb fennmaradt, illetve újonnan alakult magánlétesítmény alkalmas az idegenforgalmi potenciál bővítésére. Sajnos a jelenlegi lehetőségekkel még csak kevesek és alacsony szinten élnek. Napjainkban a hazai lóállomány 60–70 000 db körül mozog. Szakmai szempontból igen fontos, hogy a hagyományos magyar lófajták – kisbéri félvér, gidrán, furioso-north star (mezőhegyesi félvér), shagya (bábolnai) arab, nóniusz, lipicai – szinte kivétel nélkül alkalmasak a turisztikai célú hasznosításra.

A hagyományörzés az idegenforgalom fiatal területe. A lovashagyományokat igen szerető, teázó profilú egyesületek ápolják a skíta kortól kezdve – a végvári katonaeleten át – a világháborúk időszakával bezárólag. A katonai hagyományörzés a kilencvenes években fokozatosan kapcsolatba került az idegenforgalommal. Kezdetben különböző rendezvények szüneteit kitöltő programokkal, majd önálló rendezvényekkel a turisztikai kínálat szerves részévé vált.

Nem utolsó sorban kiemelendő a magyar lószereket, a lovasszellem, a hagyományos szakértelem, amely a lovasemberi fellépést hitelessé és értékesé teszi mind elméleti, mind gyakorlati szinten. Ez jelenti a lovasturisztikai szolgáltatások azon nélkülözhetetlen humán háttérét, melynek megléte viszont alapvető kompetenciaként értelmezhető. Gondoljunk csak a parasztagdára, akinek élete összefonódott jószágaival. A ló gyakorlati haszna mellett a gazda büszkesége is volt, akkoriban a jószág megbecsülése a társadalmi morál szerves részét képezte, sokoldalú szakértelemmel párosulva. Említhetném a lovas alakulatok (huszárság, tűzérség, csendőrség, rendőrség, méneskar, határőrség) tevékenységét, mely mindenkor a szakmai elitet reprezentálta. A nemesség áldozatkész lószeregete, ménesfenntartói, korszerű gyakorlati (genetikai megújítás, lóverseny) és elméleti (Széchenyi Dénes, Pettkó-Szandtner Tibor stb.) hozzájárulása kihatott az egész lovastársadalom fejlődésére. Sajnos a szocializmus évtizedei alatt tudatosan szétzilálták ezeket: szétverték a szakmai elitet, töredéknyire zsugorodott a lóállomány, társadalmi bázisát veszítette a ló, a tudást sokhelyütt a tudatlanság váltotta fel, a kismemizett történelmi osztályok elveszítették kapcsolatukat a lóval, a kapcsolódó mesterségek (kovács, nyeregkészítő) is sorvadni kezdtek. Mindez máig kiható tényező.

A lovas vállalkozások szakmai színvonaláról elmondható, hogy igen hátrányos szerkezetű. GYÖRFFY-VILLÁM ANDRÁS (2001) tapasztalatai alapján három jellegzetes csoportba osztotta ezeket, persze kivételek, átfedések is létezhetnek. Az első csoport a profik, szakmabeliek azon része, akik bevételeik kiegészítése céljából vágta bele a lovasturizmusba. Ezek az edzők, versenyzők, tenyésztők így kevésbé jövedelmező alaptevékenységüket továbbra is végezhetik. Igényes és minőségi munka, lóállomány és környezet jellemző, többnyire hosszú távra terveznek, reális célokat kitűzve. A másik nagy csoportot az önálló vállalkozásba kezdő, lóval „kevésbé” szoros kapcsolatban élők alkotják. Igen széles rétegről van szó, melynek egy része tudatosan képzi magát, önmaga fejlődésével emeli a szakmát. A harmadik csoport a gátlástalan, lovakkal kíméletlen, rövidtávon meggazdagodni kívánó vállalkozóké. Györffy-Villám szerint ezek aránya 20–60–20 százalék, ami abból a szempontból elkeserítő, hogy a vendégek öt az egyhez – egyes térségekben három az egyhez – rossz tapasztalat alapján alkotnak képet az ágazatról. A nemzeti imázs szlogen szerint „képet kapnak” az országról és hírül viszik. Mint ismeretes, a rossz élményeket az ember sokkal többeknek adja tovább, mint a pozitív tapasztalatokat. A

gazdaság oldaláról közelítve kihangsúlyozandó, hogy az ágazat szervesen kapcsolódik a vendéglátóiparhoz, a szolgáltató szektorhoz. Felmerül a kérdés, miért nincs a szakma gyakorlásának megfelelő hatósági (jogsabályi) feltételrendszere?

Miért nem „megy” itthon a lovasurizmus? Talán, mert az elmúlt években a korábban monopolhelyzetű lovasiskolák színvonala is romlott. Az ágazatból élők szerint hazánkban nincs megfelelő koncepciója, hiányoznak az igazi lovasbázisok és a hozzáértő szakemberek. Gondot jelentenek a korábbi lovasútutak útvonalai mentén felszántott rétek, bekerített erdők. A környező országok is konkurenciát jelentenek már, bár például Csehországban az ágazat még alig épült ki. A magasabb igényű külföldi vendégek főleg az Ibériai-félsziget felé indultak, mert ott korábban rájöttek, hogy infrastrukturális fejlesztésre van szükség. A turisták összetétele is változott. Ez a turizmus egészére igaz. Manapság a belföldiek kerültek túlsúlyba, számukat azonban tovább lehetne növelni. Ha a gyerekek oktatására nagyobb hangsúlyt helyeznénk, később stabil kereslet jelentkezne a hazai szolgáltatások iránt. A problémafelvetés után tekintjük át, honnan is indult az ágazat.

A magyarországi lovasurizmus története

A hazai lovasurizmus kialakulását a múlt század harmincas éveire tehetjük. Ez az időszak volt ugyanis a puszták felfedezésének kezdete. Pontosabban az idegenforgalom megszületése Bugacon. Az első programot 1932-ben dolgozták ki, majd rá következő évben rendezték az első szakmai bemutatót. A meghívott hírességek – többek között Móricz Zsigmond, Tamási Áron –, szakemberek és nem utolsósorban nyugati laptudósítók elragadtatással fogadták a kezdeményezést. Ennek hatására az 1933-as esztendőben csaknem tízezer fős látogatottsággal büszkélkedhetett Bugac. A későbbi vendégek sorában királyok, hercegek, filmsillagok sokasága ismert. '34-ben került sor az első komolyabb lovasútutára – 60 holland lovassal – a Magyar Gazdák Országos Lovasegyesülete szervezésében. Másik nagy pusztánk hírnevét elsősorban a vadászok vitték nyugatra, de nem kis promóciót jelentett Hölering 1936-ban készült filmje a Hortobágy, mely Móricz Zsigmond A komor ló c. regényéből készült. A harmincas évek fellendülését elsöpörte a háború és a rákövetkező kelet-nyugati elzártság, távol tartva a nyugatiakat. Magyarországon az életkörülmények azokban az időkben nem engedtek meg ilyenfajta időtöltést. A politikai szigor enyhülése a hatvanas évek elején tette ismét lehetővé a kapcsolatok újjáélesztését. A lovasútutak szervezése az Ibusz feladatkörébe került. Szerencsére a régi szakmai gárdából sikerült kiváló szakembert választani Flandorffer Tamás, volt huszárszázados személyében. Az első útutára 1962-ben került sor Tihany környékén, ezt ősszel a Mátra és a Bükk térségében újabb követte. Az ún. Hungária lovasútutak kezdeti időszaka volt ez. A szervezés munkálatait az Ibusz, a szakmai munkát az Országos Lótenyésztési Felügyelőség (korábban Lótenyésztési Igazgatóság) végezte. 1963-ban első ízben kerültek megrendezésre a Nagyvásonyi Lovasjátékok, második alkalommal – 1964-ben – az 5 napos rendezvénysorozat közel 30 ezer főt csalogatott az európai viszonylatban is egyedülálló produkcióra (történelmi lovasképek felelevenítése, karusszel 32 lóval, sportversenyek, néptánc- és haditornász bemutatók). Ezzel a Balaton-felvidék is bekapcsolódott a túrahelyszínek lassan gyarapodó csoportjába. Ekkor nyílt lovarda Siófokon. 1965-ben megalapították a diplomataistállót Alagon. Egyre szélesedett az Ibusz-hálózat, mind több lovarda lépett be az üzletágba. 1967-től beindult a túravezetők oktatása, vizsgáztatása. Az évtized vége óriási pezsgést hozott: '67-ben az Ibusz lovascsoportjának forgalma meghaladta a százezer amerikai dollárt. A fejlődés foly-

tatódott a '70-es években is. 1972-ben 1318 vendég, 12368 vendégéjszakát és 4242 nyeregben töltött napot produkált 40 lovastúrán. Ismét rendeztek vadászlovaglást is (NAGY I. 2000). A partnerek száma tovább gyarapodott: tsz-ek, állami gazdaságok (pl. Pécsi ÁG, Üszügpuszta), korábbi lovasbázisok (Visegrád, Sümeg, Rádháza, Kaposvár) kapcsolódtak be a munkába. A szakmai háttér felkészült és alkalmas lovasemberekre épült. Ez idő tájt új tulajdonosi forma, a magán lovasiskola is megjelent: sokáig a maszek világot Pécsely és Zamárdi-felső lovardája jelentette a lovasturizmusban. A fejlődés hozta a Pegazus Tours létrejöttét, mintegy az Ibusz versenytársaként. Újdonsága volt, hogy a szervezés mellett saját idegenforgalmi telepeket, vagyis önálló lovastúra-hálózatot is létrehozott (Bugac, Dömsöd, Lajosmizse stb.). Ez azt jelentette, hogy minden szolgáltatás (szállás, étterem, istálló) egy helyen rendelkezésre állt, korábban ugyanis reggel-este utaztatni kellett a vendéget. A minőségi fordulat kihangsúlyozta a komplex kínálatú lovastelepek fölényét az idegenforgalomban. A szervezett lovasturizmus fénykora a '80-as évek első felére tehető, az ország frekvenciátalabb lovas vidékein – Hortobágyon, Kiskunságon, Balaton-felvidéken – egyszerre több csoport túrázott (GYÖRFFY-VILLÁM A. 2001). A rendszerváltozás felborította a korábban működő rendszert, alapvető változások történtek. A privatizáció folyamata a lovasbázisokat is érintette, emellett robbanásszerűen bővült a magán lovasiskolák száma is. A piaci alapú működés az évtized folytán letisztázta a piacot, sok vállalkozás csődbe ment vagy átalakult.

Új eredmények – Területiség és szolgáltatások napjainkban

Hetvenéves története, többszöri átalakulása után napjainkra valamelyest letisztult, kiforrott formáját öltötte a hazai lovasturizmus. Az elmúlt évek kezdeményezéseinek köszönhetően széleskörű adatbázisok teszik lehetővé az ágazat mélyebb igényű elemzését, ami ez idáig mégsem került publikálásra. A Magyar Lovas Turisztikai Szövetség (továbbiakban: MLTSZ) a hazai lovasturizmusban tevékenykedő lovardákat a szállodák csillagrendszeréhez hasonlóan minősítette, egytől ötig patkókkal jelölte. Az említett szolgáltatói adatbázis a MLTSZ honlapján (<http://www.equinfo.hu/index.asp>) érhető el.

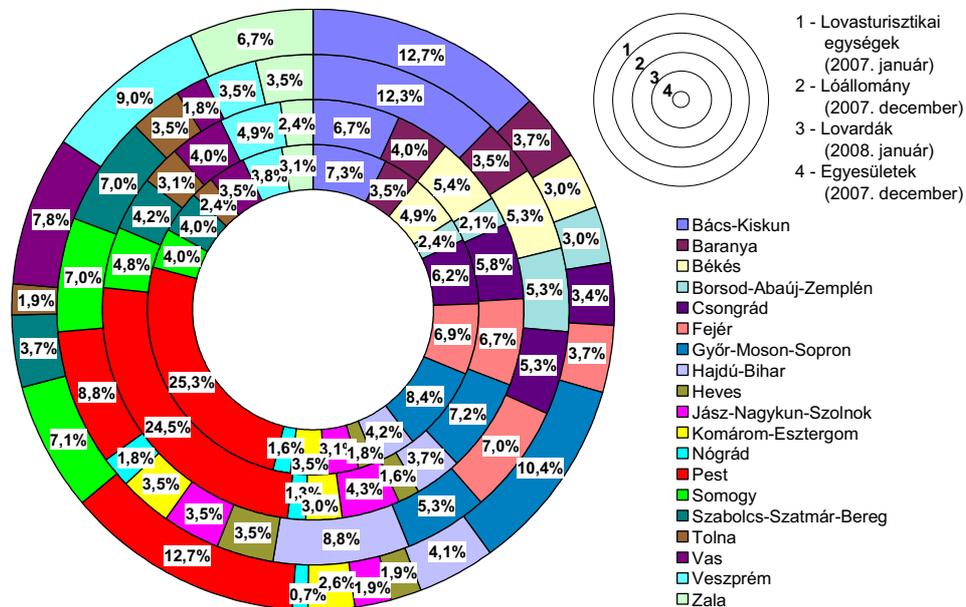
Hazánkban, 2008-ban a lovardák száma hozzávetőlegesen 700-ra tehető, ezt a mennyiséget támasztja alá több szakmai fórumon (pl. www.dijugratas.hu) közzétett adat is.

A sportegyesületeket tekintve az adatok teljes körűek. A Magyar Lovas Szövetség (továbbiakban: MLSZ) adatbázisa szerint idén 451 hivatalosan működő egyesület létezik az országban. A nem egyesületi (értsd: MLSZ-hez be nem jelentett) formában működő lovarda területi eloszlásáról homogenitást feltételezek, mivel adathiányból eredő kihagyásuk véleményem szerint nem rontja szignifikánsan a területi vizsgálatokat, a nagyobb létesítményeknek ugyanis elengedhetetlen működési feltétele a regisztráció, így a kimaradt apróbbak miatt csak fajlagosan kis hibával kell számolnunk.

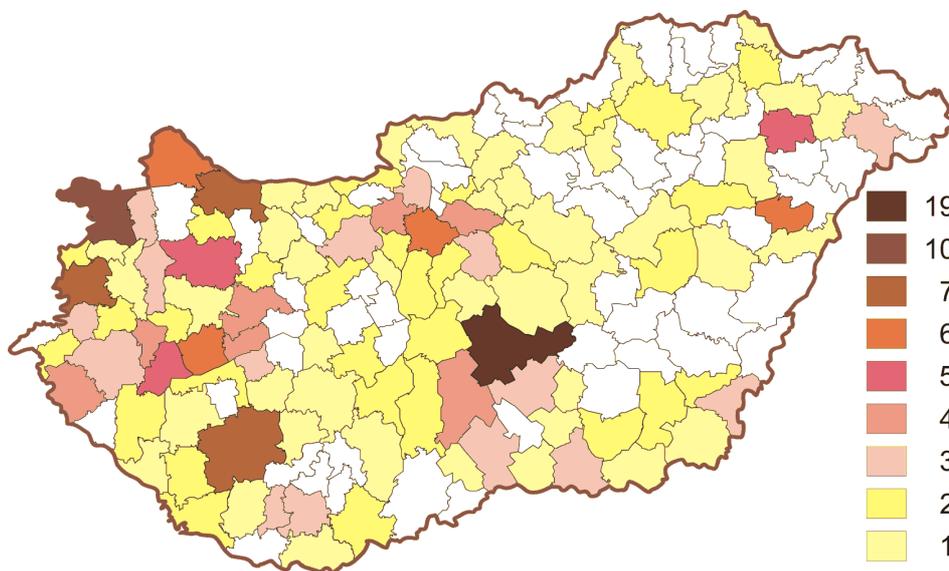
A területi dimenzióról differenciáltabb képet kaphatunk, ha megvizsgáljuk a lovasturisztikai vállalkozások eloszlását kistérségi szinten. A 2. ábra alapján elmondható, hogy 58 kistérség esetében – a 168-ból – ez a szám nulla.

A lovas vállalkozások földrajzi elhelyezkedése alapján megpróbáltam felépíteni a hazai lovasturizmus nagytereit. Mint azt nevében is hordozza, a lovasturizmus követi az idegenforgalmi sűrűségeket – a turisztikai régiókat, ill. a városi térségeket – a korreláció azonban sokszor nem egyértelmű. Összesen 13 térséget különítettem el a szolgáltatásfejlettség, a lovasiskola-sűrűség, a forgalom és a vendégkör alapján (3. ábra). Ezeket hat nagyrégióba

rendszeriztem (Észak-Dunántúl, Balaton térsége, Dél-Dunántúl, Főváros és vidéke, Északi-középhegység, Alföld) északnyugatról délkeleti irányba haladva.

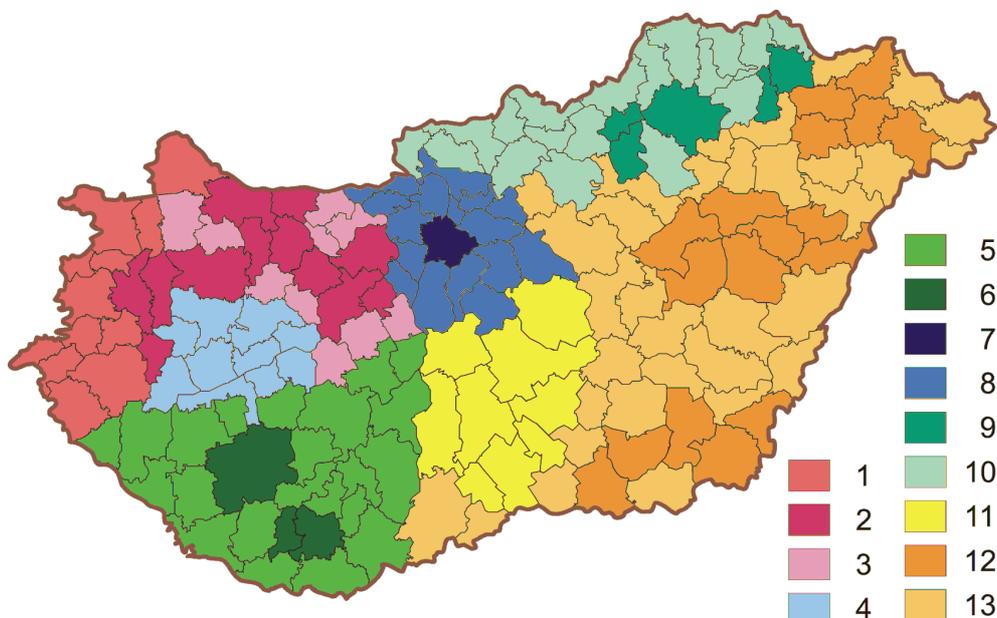

1. ábra A lovasturisztikai egységek, a lóállomány, a lovardák és az egyesületek területi eloszlása
 Forrás: a szerző saját szerkesztése az MLTSZ, az MLSZ és a KSH adatai alapján

2. ábra Regisztrált lovasturisztikai egységek száma kistérségi bontásban (darab)
 Forrás: a szerző saját szerkesztése az MLTSZ adatbázisa alapján

Az Észak-Dunántúl az egyik legfejlettebb, legmagasabb jövedelmű (magánlótartók helyzete, állományi minőség), átlagon felüli szolgáltatási színvonalat, nagy lovardasűrűséget és forgalmat magáénak tudó térség. Négy jellegzetesen elkülönülő részre osztottam. 1. számmal jelölve a nyugati határzóna látható. Ennek középső és északi része a legnagyobb vállalkozássűrűségű (az ismertebbek: Rádiháza, Ágfalva, Szarvaskend, Dunakiliti), a Sopron-Fertődi, Szombathelyi, Mosonmagyaróvári kistérségek önmagukban két tucat vállalkozást tömörítenek, a térség szinte teljesen osztrák vendégforgalomra alapul, erős évközi és hétvégi szezonális jellemzi. Mint a Közép-Magyarország utáni legnagyobb jövedelmű régióban, a magas életszínvonal magas bértartott lóállományt, tehát szezonális kiigazító lehetőséget indukál. A 2. számú zóna egyik része medencejellegű, szintén kiemelkedő sűrűségű, sok ismert lovasbázist (Győr, Pápa) tömörít, ide soroltam Zalaszentgrót térségét is (pl. Szentmihálypuszta). Másik részén eltérő tájon, nagy múltú lovaslétesítmények (Bábolna, Kisbér) és a Velencei-tó ill. Székesfehérvár vonzásterületén létesült turisztikai szolgáltatók koncentrálnak. A 3. számú térség maradék elven létesült, közös sajátossága az alacsony hasznosíthatóság: tíznél kevesebb létesítményt regisztrál.

3. ábra A hazai lovasturizmus nagyterei

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Bár az Észak-Dunántúlon található, déli konvergálása miatt mégis a Balaton térsége (4.) mellé sorolnám a Bakony lovardáit (Sümeg, Nagyvázsöny stb.) is. Ez a térség sok nagy és közepes méretű lovasiskolát integrál. A Balaton 15–20 kilométeres közelében jellemzően a déli parton (pl. Siófok, Szántódpuszta, Balatonfenyves) és a Keszthely–Veszprém tengelyen (Keszthely, Hévíz, Salföld, Pécsely) országosan talán a legmagasabb a lovasvállalkozások sűrűsége. A szezonális itt is jelentős tényező, a vendégforgalom erős korrelációt mutat a balatoni idegenforgalmi régió számaival.

A Dél-Dunántúlon (5.) már sokkal szerényebb az idegenforgalom. A korábbi állami tevékenységek, lovasbázisok (pl. Enying, Kaposvár, Dalmand, Békáspuszt, Üszögpuszt) nagy száma ellenére – valószínű a régió félperiférikus helyzete (közlekedési elzártság, rendszerváltás utáni kedvezőtlen fordulat) miatt – máig magas a kihasználatlan potenciál. Szerencsére igen sok dinamikus fejlődő kisvállalkozás található a 6. számmal jelölt térségekben. Ezek növekedését leginkább Kaposvár (Toponár a Pannon Lovasakadémia székhelye), illetve Pécs kisugárzása indukálja (Orfű, Bükkösd).

Budapest (7.) és vidéke (8.) jellegzetesen elkülönül a többi tájegységtől. Ennek egyik oka a létesítmények magas száma, például a sportegyesületek negyede (ld. 1. ábra) itt található. A lovardák bevételei fajlagosan e régióban a legmagasabbak, mivel a szezonális ingadozás itt a legkisebb – köszönhetően a folyamatos működésnek –, sok a bértartott ló (a fővárosban havi 50–110 ezer Ft/ló közötti összegért) és nagy az állandó ügyfélkör (legnagyobb részét hazai vendégek). A nagyváros közelsége sok szempontból áldásos, bár relatíve itt a legnagyobb a beépített – lovaslást akadályozó – terület. Véleményem szerint a főváros szűkebb vonzáskörzete a 8. számmal jelölt területre terjed ki.

Az Északi-középhegység egyik fehér foltja a hazai lovasurizmusnak, egy-két igen felett lovasbázistól (Vanyarc-Sarlópuszt, Szilvásvár) eltekintve csak Eger, Miskolc és Tokaj környékén van számottevő lovasurisztikai tevékenység, ezeket 9-es számmal jelöltem.

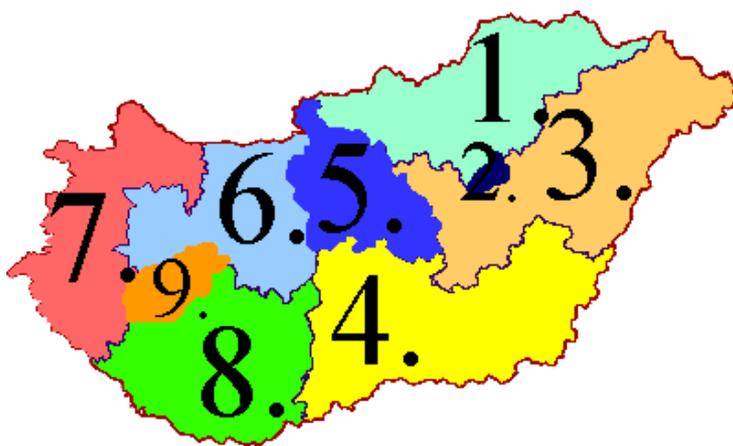
Utolsó nagytérnek a legnagyobb területű Alföld maradt. Ennek jól elkülöníthető része a Kiskunság (11.), mely hosszú idők óta kedvelt turisztikai cél (a legismertebb: Bugac). Mint fentebb írtam, a hazai lovasurizmus kialakulását – a puszták felfedezésének kezdetét – e térségre vezetjük vissza. Nemcsak története miatt különleges ez a vidék, a homokos talaj, a nagy lovasűrűség (35 vállalkozásból csak Kecskemét térségében 19 található), a hálózatos elhelyezkedés, a széles kínálat és az átlagon felüli színvonal alapján az egyik legfejlettebb területnek tekinthetjük. Az Alföld Tiszántúli részén jellegzetesen a tradicionális központok (Nyíregyháza, Tisza-tó, Hortobágy–Debrecen, Szeged–Hódmezővásárhely, Orosháza–Mezőhegyes) körüli gravitálódást láthatunk (12.).

A csoportosítás persze másképp is alakulhat, a mellékletként közölt táblázatok összeállításában az MLTSZ által fenntartott adatbázis – turisztikai régiók szerinti – térfelosztását követtem (4. ábra). A 244 vállalkozás (286-ból 42 db esetében nincs megjelölve régió) eloszlása bizonyítja a fentebb leírtakat, miszerint az osztrák határ menti, a főváros környéki és a kiskunsági területek a legfejlettebbek. A három régió mintegy 60 százalékot képvisel mind a lovasurisztika, mind a sportegyesületek tekintetében. A nagy mennyiség e területeken párosul a magas minőséggel is. Szintén megerősítést nyert, hogy az Északi-középhegység esetében nem túlzás, ha komoly gyengélkedésről számolok be. A régió területén – mely a hegyvidéken túl további térségeket is magában foglal – csupán 11 (4,5%) turisztikai, illetve 26 db (5,70%) egyesületi minőségben működő létesítményről tudunk.

Más kiadványaiban (Magyar Turizmus Rt. 2006) a MLTSZ eltérő térszemléletet követ: a 4. ábra térfelosztásából megtartja Budapest és környéke (5), ill. Balaton (9) beosztását, összevonja viszont a teljes Dunántúlt (6, 7, 8) az Alföldet a Tisza-tóval (2, 3, 4) végül Észak-Magyarországot (1) Eger-Tokaj hegyvidékre szűkíti.

A minőség legfontosabb eleme a lóállomány. Az 1. ábrán említett 451 egyesület 4568 aktív sportlóval rendelkezett 2007. év végén. Ez lovasiskolánként mintegy 10 versenyló. Mivel tapasztalataim szerint az aktív versenyző állomány mellett igen jelentős pótló, fiatal ló, hobbiló, iskolaló létszámmal számolhatunk, a hazai lovasiskolák átlagosan 20–25 saját tulajdonban lévő lóval rendelkeznek. A szórás igen nagy: magánkézben 420–450 ló az ismert felső határ, az alsó limitet személy szerint 5–6 lónál húznom meg, de ismerem ennél

kevesebb lóval működő „vállalkozást” is. Ami a – tágan értelmezett – lovasturizmusban is tevékenykedő lovasiskolákat illeti, átlagosan 10–15 idegenforgalomban, oktatásban használt lóval bírnak. Az említett igen nagy méretbeli szórás természetszerűleg kategóriákra bontja a vállalkozásokat. Legfőképp azért, mert szerintem a méret elsődleges indikátor a szolgáltatási paletta szempontjából.

4. ábra

Forrás: saját szerkesztés

A szolgáltatások részletes adatai a mellékelt táblázatokban találhatóak, összeállításukkor arra törekedtem, hogy minél beszédesebb formába öntsem ezeket. Amennyiben rászánunk pár percet könnyen fölfedezhető, mennyire nyilvánvaló például, hogy Észak-Magyarországon óriási szakadék tátong a vállalkozások között. Ez a méretre és minőségre egyaránt igaz. Az elkülönülés következménye a kooperáció hiánya, ez alapjaiban meggátolja a hálózatosodást, ami pedig az ágazat térbeli érintettség miatt – úgy gondolom – a fejlődés alapja lehetne. A különböző igényeket, eltérő életkorú vendégeket kiszolgálni, hatékony külföldi marketinget folytatni csak egy komplex kínálattal, együttesen fellépő térség képes. Ennek jó példája Karintia, ahol Európa legnagyobb összefüggő lovaglótúrá-hálózata (600 km, 70 lovas pihenőhely, jól felszerelt szállások, lovardák) található.

Zárszóként: sok a teendő, nagyobb együttműködésre van szükség, mert adottságaink ellenére versenyképességünk egyre romlik. A megoldás: képzés, minősítés, hatósági szabályozás, nemzeti koncepció kialakítása és megalapozott marketingtevékenység.

Irodalom

- BUDAY-SÁNTHA ATTILA 2001: Agrárpolitika-vidékpolitika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. pp. 32–39.
Dél-Dunántúli Lovasturizmus Egyesület 2003: Nyeregbe! Dél-Dunántúl minősített lovasturisztikai ajánlatai. Pécs. pp. 1–40.
GYÓRFFY-VILLÁM ANDRÁS 2001: A lovasturizmus kézikönyve. Mezőgazda Kiadó, Bp.
KSH 2008: Állatállomány, 2007. december 1.(előzetes adatok) gyorstájékoztató. Bp.
Magyar Lovas Szövetség egyesületi adatbázisa 2007. decemberi állapot
http://www.lovaszovetseg.hu/_feltoltott_fajlok/egyesulet2007.xls (2008.01.30.)

Magyar Lovas Turisztikai Szövetség: magyarországi lovas turisztikai létesítmények minősítési rendszerében létrejött szolgáltatói adatbázis

<http://www.equinfo.hu/index.asp> (2007.05.15.)

Magyar Turizmus Rt. 2006: Lóháton Magyarországon. Budapest. pp. 1–52.

MICHALKÓ GÁBOR 2002: Turizmus: praxis vagy tudomány? (A turizmus tudománytani és felsőoktatási kérdései Magyarországon). In: AUBERT A. (szerk.): Kutatás a turizmusban – A turizmus aktuális kérdései Magyarországon. Országos Turisztikai Konferencia. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs pp. 84–96.

NAGY IMRE 2000: Lovas vadászatok, falkavadászat, falkaszat, vadászlovaglás. Lapu Bt., Bp.

SÁNTHA ATTILA 1993: Környezetgazdálkodás, általános rész. Akadémiai Kiadó, Bp.

1. sz. melléklet

A lovasturisztikai vállalkozások minősítési és területi dimenziói

Minősítés	Régió	Nincs adat	Észak-Magyarország	Tisza-tó	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Bp-Közép-Dunavidék	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Balaton	Összesen (db)	Megoszlás (%)
1 patkós		8	4			6	5	3	10	4	3	43	15,03
2 patkós		8			1	5	8	4	9	6	4	45	15,73
3 patkós		7		4	3	9	9	1	8	6	7	54	18,88
4 patkós		4	3		3	8	2	4	4	3	4	35	12,24
5 patkós		3	2		1	2	2	3	3	1		17	5,94
Bemutatóhely		1				1	2			1		5	1,75
Fogatos oktatóhely								1				1	0,35
Falusi turizmus							1		4			5	1,75
Kiemelt bemutatóhely		2				7	2	1		1	2	15	5,24
Kiemelt gyermek-tábor										1		1	0,35
Ménes			1			1						2	0,70
Nomád			1			1	1					3	1,05
Oktatóhely										1		1	0,35
Regisztrált		9			7	8	1	3	23	4	4	59	20,63
Összesen (db)		42	11	4	15	48	33	20	61	28	24	286	100,00
Megoszlás (%)		14,69	3,85	1,40	5,24	16,78	11,54	6,99	21,33	9,79	8,39	100,00	

Forrás: a szerző saját számításai az MLTSZ adatbázisa alapján

2. sz. melléklet

A minősítési besorolás objektív paraméterei (összefoglaló)

	5 fő szempont átlagpontszáma egyenként *	Szolgáltatásban résztvevő lovak száma	Szolgáltatástípusok száma**	Idegnyelvtudás	Pontszám
5 patkós	4,0 felett	legalább 12	minimum 3	Kötelező	22–25
4 patkós	3,8 felett	legalább 10	minimum 3	Kötelező	19–21
3 patkós	3,4 felett	legalább 8	minimum 2		17–18
2 patkós	3,0 felett	legalább 6	minimum 2		15–16
1 patkós	2,4 felett	legalább 5	minimum 1		12–14

Forrás: MLTSZ <http://www.equinfo.hu/index.asp> (2007.05.15.)

* (1) Környezeti szempontok, (2) lovak tartásával, alkalmasságával kapcsolatos szempontok, (3) lovas szolgáltatásokkal kapcsolatos szempontok, (4) személyi tényezők, (5) egyéb programok, lehetőségek.

** Oktatás, tereplovaglás, fogatozás, bemutatók, speciális szolgáltatások: vadászlovaglás, terápiás lovaglás, tenyésztés, stb.

5 patkós: egyik szempontnál sem lehet 4 pont alatti átlagpontoszám.

4 patkós: négyesnél nem lehet alacsonyabb a 2. szempont átlagpontoszáma (lovak)

3, 2 és 1 patkós: hármasnál nem lehet alacsonyabb a 2. és 3. szempont átlagpontoszáma (lovak, lovas szolgáltatások)

Regisztrált: minősítése nem éri el az 1 patkós színvonalat, vagy átalakulás, építkezés miatt nem minősítették.

Bemutató/kiemelt bemutató: elsősorban lovas bemutatók bonyolítására szakosodott minősített szolgáltatók, ahol a "kiemelt" kategória kb. a 4-5 patkós szintnek felel meg.

Falusi turizmus: főként falusi szállásadásra szakosodott turisztikai létesítmények, melyek néhány lóval - kiegészítő tevékenységben - elfogadott minőségben alapfokú lovasturisztikai szolgáltatást is végeznek.

Nomád: turisztikai kínálatában a tradicionális ősmagyar életmód felelevenítését célzó - elfogadott minőségi szintű - programok kapcsán alapszintű lovasturisztikai szolgáltatást is folytató létesítmények.

Ménes: fő tevékenységi körben lótenyésztést folytató létesítmények, amelyek azonban kiegészítő méneslátogatási programjaikkal, alapszintű lovasturisztikai szolgáltatásaikkal, illetve a magyar lovas ágazatban betöltött stratégiai szerepük miatt idegenforgalmi jelentőséggel is bírnak.

A következő három minősítési kategória a létesítmények besorolhatatlansága és különös fontossága miatt kreálódott: Kiemelt gyermektábor: Szabó Tanya, Bükkösd, Szentdomján; Oktatóhely: Pannon Lovasakadémia, Kaposvár; Fogatos oktatóhely: Fogadó a három Lókötőhöz, Bicske.

3. sz. melléklet

A lovasturisztikai vállalkozások szolgáltatási és területi dimenziói

Szolgáltatás	Régió	Nincs adat	Észak-Magyarország	Tisza-tó	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Bp. Közép-Dunaví-dek	Közép-Dunán-túl	Nyugat-Dunán-túl	Dél-Dunán-túl	Balaton	Összesen (db)	Megoszlás (%)
Lovasoktatás		32	11	4	9	43	33	20	45	26	23	246	86,01
Lovassport		23	9	2	9	31	22	16	48	22	17	199	69,58
Bértartás		18	6	2	5	30	25	14	41	22	16	179	62,59
Fogatozás		26	8	2	6	31	16	15	32	20	17	173	60,49
Túralovaglás		14	9	2	4	25	24	14	40	17	19	168	58,74
Étkezés		16	5	2	3	33	23	10	33	17	13	155	54,20
Szállás		15	5	2	4	28	17	13	30	16	11	141	49,30
Méneslátogatás		6	2			19	4	1	7	4	6	49	17,13
Lovarda		5	4	2	3	2	4	1	14	4	3	42	14,69
Gyógylovaglás		3	2			2	5	3	7	2	5	29	10,14
Összes szolgáltató		42	11	4	15	48	33	20	61	28	24	286	100,00

Forrás: a szerző saját számításai az MLTSZ adatbázisa alapján

4. sz. melléklet

A lovasturisztikai vállalkozások szolgáltatási és minősítési dimenziói

Szolgáltatás	Minősítés					Bemutatóhely	Fogatos oktatóhely	Falusi turizmus	Kiemelt bemutatóhely	Kiemelt gyermektábor	Ménes	Nomád	Oktatóhely	Regisztrált	Összesen (db)	Megoszlás (%)
	1 patkó	2 patkó	3 patkó	4 patkó	5 patkó											
Lovasoktatás	38	43	52	32	17	2	1	4	13	1	2	3	1	37	246	86,01
Lovassport	26	29	42	29	15	4	1	4	9		2		1	37	199	69,58

Szolgáltatás	Minősítés										Ménes	No-mád	Okta-tó-hely	Re-giszt-rált	Ösz-sze-sen (db)	Meg-osz-lás (%)
	1 pat kó	2 pat kó	3 pat kó	4 pat kó	5 pat kó	Bemut a-tóhely	Foga-tos ok-tató-hely	Fa-lusi turiz-mus	Ki-emelt bemut a-tóhely	Ki-emelt gyer-mek-tábor						
Bértartás	30	32	31	29	12	5		3	9		2	1	1	24	179	62,59
Fogatozás	20	29	41	22	15	4	1	2	12		1	2		24	173	60,49
Túralovaglás	27	30	37	20	15	1		4	6		1	2		25	168	58,74
Étkezés	19	25	30	21	11	3	1	5	12		2			26	155	54,20
Szállás	16	20	31	20	10	3	1	4	10		2		1	23	141	49,30
Méneslátogatás	6	5	6	5	5	3			9		2	1	1	6	49	17,13
Lovarda	3	5	8	6	7	1					2		1	9	42	14,69
Gyógylovaglás	9	4	6	4	2							1		3	29	10,14
Összes szolgáltatás	43	45	54	35	17	5	1	5	15	1	2	3	1	59	286	100,00

Forrás: a szerző saját számításai az MLTSZ adatbázisa alapján